Gordana Kuić

BALKANSKA TRILOGIJA

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Beograd, 2017.

Mojim roditeljima

SADRŽAJ

MIRIS KIŠE NA BALKANU 7

CVAT LIPE NA BALKANU 261

SMIRAJ DANA NA BALKANU 555

NAPOMENA AUTORA:
Roman je zasnovan na
autentičnim događajima
i ličnostima.

MIRIS KIŠE NA BALKANU

I

28. JUN 1914.

Upoznati svoju porodicu znači saznati više o sebi.

– Mama! ʼOću novu haljinu! – ponovi Riki dvadeseti put tokom tog dana plačnim detinjim glasićem. Majušno lice odražavalo je odlučnost. Sve je pokušala: plakala je, umiljavala se, udarala nestrpljivo nogom o pod, vrtela crnim uvojcima na sve strane. Ništa nije pomagalo. Čak je odglumila i jednu od svojih mnogobrojnih boljki. Opet ništa! Inače, mama Estera ne bi odolela svim tim lukavstvima svoje najmlađe kćeri, ali ovoga puta, uistinu, nije imala novaca da kupi materijal za novu haljinu.

Otac Leon nije zarađivao dovoljno. Nije voleo da radi niti je svesrdno pokušavao da uspe u nekom od mnogobrojnih poslova u koje se upuštao. A trebalo je hraniti sedmoro dece, pet kćeri i dva sina, kao i ženu Esteru.

– Moram imati novu haljinu kad dode Franc Ferdinand! – nastavljala je Riki ozbiljnim glasom, kao da je austrougarski nadvojvoda dolazio u Sarajevo samo nju da vidi. – Prići ću mu i iskaću jednu zemičku! Za njega se sigurno peku svaki dan.

Blanki, četiri godine starija, ali isto tako majušna, ćutala je, kao obično. Mislila je o tome kako će Riki uvek dobiti sve što želi. Prvo, zato što glasno traži, jer kako se nešto može dobiti ako se ne traži, pa niko i ne zna da ti je potrebno; i drugo, zato što je toliko uporna da svima dosadi, pa joj učine po volji samo da bi ih ostavila na miru.

Riki i Blanki, inače najbolje prijateljice, veoma su se razlikovale. Eto, na primer, zaboravna mama Estera sama je retko izlazila iz kuće, pa je slala decu svaki čas da joj kupe potrebne namirnice. Kada bi Rikicu poslala u kupovinu, obavezno bi nastala uzbuna, jer bi Riki otišla u prvu poslastičarnicu i kupila sebi sladoled, pa čak i urmašicu ili kadaif. Onda bi srela decu i zaigrala se, potpuno zaboravivši zašto je izašla. Kada bi Blanki kupovala, ona bi otrčala do dućana i odmah se vratila s robom. Znala je da mamu treba poslušati, ali se u poslednje vreme pitala da nije, možda, Riki ipak mnogo pametnija, jer je uvek bolje prolazila.

Isto se dešavalo i sa slatkišima. Blanki nikada nije zamolila nijednu od starijih sestara da je povede u poslastičarnicu. Ali, s vremenom, naučila je da se posluži lukavstvom. Kada bi to samo pomenula Rikici, ova bi se zalepila za Nininu ili Klarinu suknju sve dok joj jedna od njih, a ponekad i obe, ne daju novac. Tako je Blanki, ako već nije mogla da izmeni svoju stidljivu prirodu, zaključila da bar može iskoristiti sestrinu preduzimljivost.

Od mame Estere nisu tražile novac. Njena je dužnost bila da im objašnjava sve što im nije jasno. Ona ih je hranila i predstavljala glasnika između dece i oca. Pored toga, brinula

se o njima kad su bolesni. Mama je uvek mnogo radila. Ali, to nije smetalo Blanki da je, dok mama obavlja kućne poslove, pita o onome što je zanima. Nailazila je na Esterino neiscrpno strpljenje. Ona je sve znala. Pričala joj je da je egipatski vladar Ramzes II prvi progonio Jevreje još mnogo hiljada godina pre nego što su se rodili Blanki, mama Estera, pak čak i stari plavokosi deda Solomon, zvani Lijačo. Onda ih je Mojsije, njihov vođa, sakupio, naredio ženama da na brzinu umese hleb samo od brašna i vode (kao onaj koji je Blanki jela za Pesah*, koji su zvali „boju"), i poveo ih da ih spase iz ropstva. Blanki je naučila napamet svih deset Mojsijevih zapovesti datih kada su Jevreji stigli na Sinaj. Ali, nastavljala je mama najčudniji deo priče, ti preci nisu govorili „ladino"** kao oni sada, nego hebrejski, koji Blanki i svi ostali, osim onih najučenijih rabina, ne razumeju. A onda su došli jevrejski kraljevi Saul, David i Solomon Mudri. On je sagradio prvi templ***, baš kao onaj u koji tata ide na Pesah.

Blanki je obožavala priče, ali se za svaku morala potruditi i zatražiti da joj se ispriča. Rikici, maminoj *đugatoni,* vragolanki, stalno bolešljivoj, više su ugađali. Ponekad je čak dobijala i „srce" lubenice, koje Blanki nikad nije okusila. A tek bajke koje su joj vezli da bi je uspavali! Uvek zdrava Blanki, i kada bi je nešto zabolelo, ćutala je stideći se da kuka, sve dok mama ne bi sama primetila i zabrinuto kazala:

– *Blanki, tjenis temperatura, fižikja mija! Pur luke no mi dišitis?* Imaš temperaturu, dete moje! Što mi nisi rekla?

Tako su ponekad i nju častili dobrovoljnim pričama. Međutim, dok je Riki sve zaboravljala i mislila samo na igru, dotle je Blanki sve pamtila. Kada je imala zauške, mama joj je pričala kako je mnogo španskih Jevreja moralo pobeći, jer je jedan strašni čovek po imenu Torkemada odlučio da ih natera da promene svog Boga, ili, ako neće, da ih protera iz Španije u kojoj su srećno živeli mnogo stotina godina. Zbog te priče, najružniju lutku, svojeručno sklepanu, kao i susedovog psa koji ju je plašio divljim lajanjem, nazvala je Torkemada. A sebe je zamišljala kao lepu princezu, odevenu u ružičasti muslin, koju spasava divni španski ratnik na belom konju i vodi daleko u svet, sledeći staze dugih putovanja njenih baka sve dok nisu stigle u Bosnu gde su ih lepo primili i dopustili im da ostanu. U Bosni su Turci govorili srpski, a niko španski, ali su ih ostavili na miru i bili dobri prema njima. Tu je podignut i njihov kvart. Sefardi**** su sagradili prve kuće na mestu gde je sada templ i gde se ona i Rikica najradije igraju.

Da, mama je postojala za priču i hranu. Starije sestre, Laura, koju su zvali Buka, da ih uči da čitaju i pišu, kao i da govore srpski, a Nina i Klara za koji krajcer*****. Tata Leon da ih uštine kad zgreše, ali i da peva milozvučne pesme za Pesah dok svi sede oko ogromnog stola u duborezu i s nestrpljenjem očekuju da sa poslužavnika, između molitvi, pojedu poneku jabuku ili smokvu, malo oraha, slatka i pirinča.

Blanki se brinula o malom Elijasu, a tata o odraslom Isaku, zvanom Atleta. Jedino je Riki, miljenica sviju i svačija maza, bila i svačija briga. Postojao je red u porodici Salom. Tako je moralo biti, mislila je Blanki, inače bi Elijas mogao naređivati dedi Lijaču, a mama bi morala slušati decu. Da nema reda, ne bi bilo ni porodice. Zato je Blanki, mada bi joj ponekad dosadilo da bude poslušna, volela što se zna ko je ko u kući.

---

* Praznik kojim se obeležava oslobađanje Jevreja iz ropstva u Egiptu (hebr.)

** Jezik Sefarda, španskih Jevreja, nastao na osnovama pretklasičnog španskog

*** Bogomolja, crkva, hram, sinagoga (lat.)

**** Španski i portugalski Jevreji (hebr.)

***** Austrijski bakarni novčić

– Mama, koga od nas najviše voliš? – pitala je dok je umakala hleb u kiselkasto-sladak zejtinast sok od turšije, što su zvali „mindrugus", omiljen kod dece zbog prijatnog ukusa, a kod roditelja zbog jeftinoće.

– Koliko nas ima, fižikja?

Blanki je prebrajala na prste, mrmljajući: – Elijas, Riki, Klari. Nina, Atleta, Buka, ja, mama, tata, nonu Lijačo... Sve zajedno desetoro! – rekla je pobedonosno.

– A kol'ko imaš prstiju?

– *Dijes*, deset.

– *Buenu*, dobro. A šta misliš, koji bi prst najviše volila da ti odrežu?

Posle kratkog razmišljanja Blanki je odgovorila:

– *Ni unu*, nijedan!

– Eto vidiš! Tako je i sa vama. Svi ste za mene isti i nikog ne bi' dala. Znaš, kad si bila vrlo mala, još u Carigradu, jedan dobar i bogat čovjek, tatin prijatelj, htio te je usvojit. Prvo je mislio da si lutka, jer si sjedila sasvim mirno na minderluku, a kad je vidio da mrdaš i da si živo čeljade, tol'ko si mu se svidjela, da mi predloži da te dam njemu, a on će meni mnogo zlata. A mi smo bili tol'ko siroti da smo jeli po jednu ribicu svaki dan svi zajedno. Ali, ja te nisam dala... nikad, ni za sve blago ovog svijeta! Kad je vidio kol'ko te volim, dao mi je nešto para da otac ne zna. – Esterine plave oči zablistaše od suza. – *Luke fazija jo sin ti, anđelikju miju*, šta bih ja bez tebe, anđelče moje?

Srećnija i ponosnija nego ikada, kao i ohrabrena ovom pričom, Blanki nastavi s pitanjima: – Mama, *pur luke tu tjenis ožus mavis*, zašto imaš plave oči i plavu kosu, a tata i svi mi imamo crnu kosu i crne oči? Ja bi' volila imati sve kô ti!

– *Pa, ja savis, đoja mija*, to znaš, radosti moja, već sam ti pričala...

– *No se, no se*! Ne znam, ne znam! – slaga Blanki, jer je željela da čuje ponovo svoju omiljenu priču.

– *Buenu, estu stuvu ansina*, to je bilo ovako – poče Estera svojim mekim glasom, dok su joj se melodične španske reči kotrljale kao bobice grožđa sa usana. – Tvoj nonu Lijačo živio je u Beču. Lijep, visok i plav, oženio se divnom blondinkom. Bio je vrlo bogat. Stanovali su u dvorcu s mnogo kula, soba i hodnika. U vrtu, po jezercetu, klizili su bijeli labudovi. Kod njih je uvijek vladalo proljeće. Jer, kad bi napolju zazimilo, onda bi se povukli u dvorac, 'dje su u kaminu svake sobe gorjele velike vatre i 'dje je bilo tol'ko svjetla od svijeća da je izgledalo da stalno sija sunce. Bokori cvijeća ukrašavali su i najmanji sobičak. Tako su preko zime od dvorca pravili vrt, a preko ljeta živjeli u pravom vrtu napolju. Imali su sedam kćeri, a svaka kći po jednu služavku. Vrijeme je brzo prolazilo, a one su rasle i stasavale za udaju. Trebalo im je naći mladoženje. Ali, u tom kraju živjelo je malo Sefarda i rijetko ko je govorio ladinu kao mi. Onih nekoliko sefardskih familija mudri Lijačo nije uzimao u obzir, jer su svi bili u rodbinskim vezama. Kao što sam ti već kazala, udati se za rođaka nije dobro, iako nam vjera dozvoljava. Djeca iz takvih brakova mogu biti ružna i bolesna. Doduše, prosaca Eškenaza* bilo je na pretek...

– Jesu l' to kuferaši? – prekide je Blanki.

– Jest, tako ih mi starosjedioci zovemo, ali to nije lijepo, jer smo i mi davno došli ovamo samo s kuferima. Dakle, baš tada, nona Sara se razbolila i ubrzo umrla. Svi su tugovali, a kada je prošlo vrijeme žalosti, nonu poče da se raspituje 'dje ima mladih Sefarda. Najzad mu rekoše da mnogi žive ovdje u Saraju. Pošto je svakako htio unučice, sakupio je svojih sedam kćeri, sedam služavki i dvadeset jedan kovčeg i pošao na dug put. Poslije mnogo dana

* Od XVI veka naziv za Jevreje srednje i istočne Evrope (hebr.)

i noći stigao je u ovaj grad i kročio na blatnjavu kaldrmu, ušao međ narod koji je mahom govorio nerazumljivim jezikom. Domaći su ih zabezeknuto gledali zbog njihovih širokih sukanja i čipaka, šešira, kapica i rukavica. „Ko da padoše s onog svijeta!", uzvikivali su, dok su se nonu, kćeri i sluškinje zaibretili* kad su čuli srpski i turski i vidjeli šalvare. Ali, našli su što su tražili: obilje sefardskih mladića za ženidbu. Svaka kći i svaka služavka izabrale su po jednog princa iz snova. Tako su se, *kerida*, draga, sve poudavale, živjele sretno i izrodile mnogo djece. A što je najvažnije i zbog čega je nonu prevalio taj dugi put, produžile su sa svojim običajima, praznicima i jezikom. Nisu naučile srpski, baš kao ni ja, al' to im nije smetalo, jer su svi koje su volile, govorili ladinu. Granalo se stablo sefardsko preko još jedne velike porodice... I tako, jedna od nonu-Lijačevih sedam kćeri rodila je kćer i nazvala je Estera, a to je tvoja mama, koja ti već po stoti put priča ovu istu priču. Eto, zato sam ja plava kao nonu Lijačo, a svi vi crnpurasti na tvog tatu Leona.

– A što nonu pita jesam li mu ja unuka ili praunuka? Zar on to ne zna?

– *El ja savi, mi kerida*, zna on to, mila moja, samo ljudi kad ostare pomalo zaboravljaju, a mi ih moramo ljubazno podsjećati. *No ti sulvidis*, ne zaboravi, on ima preko sto godina...

Riki ulete u kuhinju kao oluja.

– Mama, bi li mi sašila haljinu? – procvrkuta kao da je prvi put pita.

– *Fižikja mija linda*, lijepa moja kćerkice, već sam ti objasnila mnogo puta da nemam od čega – odvrati Estera strpljivo i nastavi s poslom.

Sutradan ujutru, dok su se kupale i oblačile spremajući se da izađu na doček Franca Ferdinanda, Blanki je uživala slušajući Bukinu priču o slavnom nadvojvodi austrijskom, koji će dojezditi u sjajnom autu optočenom zlatom, sa ženom i svitom generala u šarenim uniformama, predvođeni guvernerom Bosne, Poćorekom.

– Vidite, *ermanikjas*, sestrice – govorila je Buka – okićeno i gizdavo Sarajevo šepuri se kao mlada pred svatove.

Stvarno, žutocrne zastave i zastavice vijorile su se na povetarcu. Blanki nikad nije videla takvu raskoš u svom rodnom gradu. Dok im je vezivala mašne i zakačinjala kopče na cipelama, Buka im je pričala kako je Bosna nekad imala samostalnost i svog sopstvenog kralja, sve dok je sultan Mehmed II nije zauzeo. Onda je dugo pripadala Turcima, a posle su je od Turske oteli Austrijanci.

Mora bit da smo mnogo vrijedni kad se tol'ko otimaju o nas, pomisli Blanki, pa nastavi glasno: – Riki, znaš šta? Ja bi' od njega mogla iskati zemičke, a ti traži haljinu.

– *Buenu*, dobro – odvrati Riki pomirljivo, pa dodade: – Znaš, kad odrastem, ja ću se udat za jednog jevrejskog nadvojvodu i uvijek imat mnogo haljina, zemičaka i putera.

Blanki je znala da taj magličasti i topli dan, 28. juni, sarajevski Srbi zovu Vidovdan i slave ga kao veliki praznik. Muslimani, Jevreji i katolici ga nisu slavili. Smatrala je da je vrlo dobro što svi imaju odvojene praznike. Jer, inače, stvorila bi se užasna gužva da su svi dolazili u templ na Pesah, a onda recimo, Jevreji i Srbi slavili Bajram, pa preplavljivali džamiju i u redovima stajali ispred česme da operu noge. A muslimani i Jevreji odlazili na misu u katedralu, ili slavili ovaj tužni dan kada je srpski car Lazar izgubio bitku na Kosovu i to boreći se protiv Turaka! Blanki se čudila što Turci u Sarajevu, koje zovu muslimanima, a u isto vreme su i Bosanci, sada govore srpski. A bilo joj je još čudnije što Srbi pristaju i reč sa njima da prozbore. Pa zar ih nisu Turci ubijali na Kosovu? Zar ih nisu mučili i nabijali na kolac? Zar im nisu otimali decu? Možda je to zato što su i Srbi ubili mnogo Turaka, a Turci mnogo Srba, pa kad su sve prebrojali i utvrdili da je broj isti, onda su se izmirili.

---

* Začudili (turski)

Odmah bi pitala Buku o tome, samo da se Riki toliko ne vrpolji dok je ova češlja i ne gnjavi za krajcer kojim će kupiti cveće i baciti ga na Ferdinanda. Okrugli obrazi su joj još crveniji nego obično, zaključi Blanki, dok su njeni sopstveni, i inače beli, još bleđi.

– Sve je to od uzbuđenja – mrmljala je ozbiljno.

Držeći se za ruke, najzad su izašle napolje, vodeći između sebe najmlađeg Elijasa. Ovako nešto Blanki još nikada nije videla: ulice pune raskošno odevenog sveta, na sve strane crveni fesovi, suncobrani i cveće na širokim obodima šešira.

Sve ove šešire sašile su Nina i Klari, pomisli Blanki ponosno.

– *Todus estus ćapejus*, sve te šešire – reče naglas. One su vrlo važne ličnosti u Sarajevu! Jer kako bi žene izlazile na ulicu da njih nema? Da nema njih, ne bi bilo ni njihove modističke radnje, a da nje nema, ne bi bilo šešira, a da nema šešira, nijedna žena ne bi mogla iz kuće!

Kako je divno šetkati se po gradu s toliko žandara, toliko sjajnih sablji, i dugmeta, i širita! Možda bi se ipak radije udala za žandara nego za nadvojvodu. Samo nije znala da li ima Jevreja žandara. Moraće da se raspita.

Plitka Miljacka je žuborila, pridružujući se žamoru glasova. Došli su do Apelovog keja. Preko kamene ograde Blanki je uživala da posmatra vodu kako stalno juri u jednom pravcu. Šta bi se desilo kada bi je nekako zaustavili, pa ona počela da raste? Mogla bi preplaviti ceo grad! Sve mostove načičkane svetom: i Kozju i Čehajinu i Carevu ćupriju, pa i Latinski most.

Suncobrani su ličili na cvetove behara koji se belasaju i opadaju da bi načinili sklizak, mekan ćilim, po kome je Blanki volela da korača. Svuda neizmerna lepota!

Ipak, nije lako probiti se kroz obruč visokog sveta, pomislila je, a ne sme propustiti priliku da priđe Ferdinandu i pozdravi ga.

– Svi su viši od nas – reče Riki ljutito i pokuša da se provuče kroz raširene noge jednog skamenjenog žandara. Napućila je punačke usne, a mali, vragolast osmeh titrao joj je na licu. Blanki je znala da nešto sprema, pa zato viknu:

– *Riki! Ven aki!* Dođi, ’vamo – na što se žandar pomeri i Rikina vragolija propade.

– Ovdje će proći Ferdinand? – upita Blanki istog žandara, a Riki ga uhvati za rukav i prodra se na sav glas: – ’Dje će proći? ’Dje će proći?

– Ama, bježˇte, djeco! – odvrati ovaj.

Iako ništa nije videla, Blanki u tom času začu viku. Počelo je gušanje i trčanje, pa zavlada preteći muk, a zatim opet užasna buka. U visini svojih očiju ugleda suknju koja joj privuče pažnju: bele boje, ali sa čudnim crvenim šarama na neočekivanim mestima.

– *Vamus prestu d’ aki!* ’Ajdemo brzo odavde – uzviknu uplašeno. Brzo je pogledala lica odraslih iza sebe. Uvek je smatrala da su ljudska lica mnogo zanimljivija za razgledanje od lišća i neba. Ali, sada su je plašila, jer ovde, sigurno, nešto nije bilo kako valja. Okružavalo ih je mnoštvo užurbanih nogu, koje su jurile tamo-amo. Kao općinjena, zagledala se u raznobojne čakšire i cipele. Uhvatila je Riki i Elijasa čvrsto za ruke i počela da se sklanja, nejasno osetivši opasnost.

Onda se zaplaka: – *Akapito una koza teribli*, nešto strašno se desilo – reče kroz suze. – *Ajdi, turnemus prestu a kaza*! ’Ajde, vratimo se brzo kući.

Međutim, Riki je htela da ostane, a suprotstaviti se njoj, nije bilo lako. Blanki ju je vukla svom snagom.

– *No keru! No keru ir!* Neću, neću da idem – vrištala je Riki. – Kukavico! Ovdje mi se sviđa! Sve prašti, ko prangije na srpsku slavu! *Deša mi aki!* Ostavi me ovdje!

Zadivljena vrevom i galamom, Riki se otimala, pa je najzad Blanki zgrabi obema rukama i povuče. Posle nekoliko časaka, ruke joj ostadoše prazne. Dozivala je, a zatim počela

da trči ulicama tražeći sestru u opštoj pometnji. Sve je obigrala i promukla od vikanja: od Riki ni traga ni glasa. Nestala, u zemlju propala!

Dok su joj suze klizile niz obraze, a Elijas plakao od umora, mislila je da nije nimalo pravedno što joj se na današnji dan dešavaju ovakve stvari. Umesto da prisustvuje neviđenoj lepoti i raskoši dolaska nadvojvode, prvo, nije ga ni videla, a zatim, što je još gore, izgubila je sestricu.

Vraćala se kući ridajući gorko. Poverili su joj Riki i Elijasa na čuvanje, pa joj je bila dužnost da ih vrati kući zdrave i čitave. Blanka je oduvek gajila duboko osećanje odgovornosti. Zato joj je ovaj propust još teže pao.

Ušla je u avliju iznurena i preplašena. Šta će joj roditelji reći? Otac će je sigurno istući. Kako naći Rikicu? Možda ju je neko ukrao, zauvek odveo? Možda su je žandari uhvatili? Možda se više nikad neće s njom igrati! Odlučila je da sačeka ishod događaja, pa da, ako Riki ne bude pronađena, izvrši samoubistvo. Nije tačno znala šta to znači, ali je pretpostavljala da je to nešto što čovek učini sam sebi. – *Si mato solu*, sam se ubio – govorili su njeni ponekad.

Mami Esteri nije trebalo mnogo objašnjavati. Čim ju je ugledala samu sa Elijasom i uplakanu, kao da je sve znala. Nije je grdila, naprotiv: podigla ju je, zagrlila i obrisala joj suze, što je Blanku nateralo na još veći plač, i rekla joj da se ništa ne brine, da će ona kazati tati i da će svi tražiti Rikicu i brzo je vratiti kući. Dodala je da se njena mala sestra sigurno sada negde igra školice.

Međutim, u porodici je zavladalo uzbuđenje čim se saznalo šta se desilo. Svi su se počeli oblačiti na brzinu. Otac, i inače preke naravi, praskao je i vikao na mamu što ih je uopšte pustila da izađu. Buka je pokušavala da ih smiri, govoreći: – Riki je snalažljiva, za nju se ja ne brinem – ali su joj ruke drhtale dok je iglama prikačinjala šešir. Nina je naglas kukala. Blanki je shvatila da je stvar veoma ozbiljna čim je videla mamu kako stavlja „tukadu“* – i sprema se da i sama izađe. Besnom i uzrujanom ocu Leonu varnice su sipale iz očiju. S fesom na glavi nestrpljivo je čekao da se Estera spremi.

Postrojio ih je sve u avliji i odredio ko će gde tražiti Riki. Atletu je zadužio da obiđe Vratnik, turski kvart u kome su živeli muslimani, nazvan po masivnim vratima. Naredio mu je da počne od Poddžebhane, ulice na samom vrhu Vratnika, pa da zaviri u sve avlije i bašče, uličice i budžake. Premda je bilo malo verovatno da je Riki tamo zalutala, trebalo je proveriti.

Klaru i Ninu rasporedio je da zajedno pretraže jevrejske Bjelave. Buka, pošto je ostala sama, okolinu u kojoj su stanovali, a on i majka sve od Jajca kasarne pa do srpskog Džidžikovca. Blanki i Elijas su ostali kod kuće da čekaju ako se Riki sama vrati.

– *No ti sulvidis la kavane*, ne zaboravi kafanu „Pod hrastovi“, iako sumnjam da je donlen stigla – doviknu otac Atleti.

Predveče, kada su se još i sunce i mesec ocrtavali na nebu bez oblaka, svi su se vratili kući, popeli uz drvene stepenice i obuzeti svojim očajem, zaboravili na sudbonosno komešanje u gradu kojim su maločas prokrstarili. Nisu primetili ni kako se oblaci naglo navukoše kao zastor preko donedavno čistog neba, najavljujući nevreme. Vetar je povijao grane, a krupne kapi kiše počeše da rešetaju vazduh i zvučno dobuju po kamenom pločniku. Mama donese slatko i vodu iznurenoj porodici. Čak i večita brbljivica Nina zaćuta. Rikicu nisu našli.

Tada, negde sa visine, začu se glasić kroz otvoren prozor. Prvo kratko – uuuuu! – a onda duže i jače. Prolazeći pored prozora, mama pogleda prema nebu s nadom i brigom, dok

* Kapica koju su nosile sefardske Jevrejke

se svi ostali za tren oka načičkaše uz isti prozor. Riki se ljuljala na najvišoj grani najvećeg čempresa i mahala, vičući: – Mama, mamaaaa... *keru muevu vistidu!* Hoću novu haljinu!

– *Pur amor dil Dio!* Za ime Boga! – prošaputa Estera, a zatim glasno dodade: – *Ja lu ganaras, kerida*, dobićeš je, mila, samo ti polako i pažljivo siđi.

Glas joj je zvučao mirno, ali zapovednički.

– Idem da joj pomognem – reče Atleta.

– Ostani ʼdje si! – naredi Estera. – Sama će bolje nego ako vidi da se brinemo i bojimo, pa se prepadne.

– Je li mi obećavaš? – dovikivala je Riki.

– Obećavam, *anđelikju miju*, anđelče moje, a ti znaš, kad mama nešto obeća, onda je tako! – Zatim tiho dodade: – Dobićeš tu prokletu haljinu makar tri dana svi gladovali!

– I ʼoću srž iz svih kostiju! – dodade Riki ucenjivački, tražeći najomiljeniju porodičnu poslasticu. Naime, kada bi kuvala čorbe, mama je udaranjem velikih kostiju o dasku vadila toplu koštanu srž i mazala je deci na hleb, oko čega su se svi otimali.

– I to ćeš dobiti!

– Je li obećavaš?

– Obećavam! A sad dosta, odmah silazi!

Riki je lako i spretno sišla, zadovoljna što je najzad postigla svoj cilj.

Estera je potom otišla u kuhinju da spremi večeru. Oči su joj bile pune suza. Blanki i Riki su je posmatrale i isto tako plakale. Jer kad mama plače, one su joj, kao po dužnosti, pravile društvo.

– *Mama, pur luke joras?* Mama, zašto plačeš? – upita Blanki kroz jecaje.

– *Paramordi ki matarun a Ferdinand,* zato što su ubili Ferdinanda – odgovori Estera.

– Pa zar je on jevrejski kralj? *No supi ki el ez Đidio,* nisam znala da je on Jevrejin.

– *No, no*... Ne, ne, i ne plačem baš zato što je on ubijen, iako nije dobro ni mrava zgaziti, a kamoli čovjeka. Plačem zbog svih nas, zbog onih jadnih Srba kojima sada ruše kuće, razbijaju radnje, otimaju imovinu... Zbog nepravde. A najteže mi je što će opet doći strašno vrijeme, kerida, najgore. Dolazi rat.

– A šta je rat?

– *La gera ez kuandu todus sufrin*, rat je kada svi pate. To je glad, strepnja, muka... *Todus lus mansevus ombris si van a ir*, svi mladi muškarci će otići...

– A šta je onda mir?

– Mir – reče Buka zamišljeno – to je doba veselo ili tužno, zavisno od svakodnevnih sitnih događaja. U miru, život se sam po sebi podrazumijeva. Ima i smrti, svakako, ali ona dolazi prirodno, praćena *kadišem**, posmrtnicama u novinama i pogrebima. Eto, to je dobro doba mira, kad svi imaju vremena i snage da gunđaju.

Blanki je nije sasvim razumela, ali je ipak rekla: – Ja sam za mir.

– I ja – saglasila se Riki.

Tako se uz prolom oblaka i udar groma u krst pravoslavne crkve, završio se 28. jun 1914. godine za Riki, Sarajevo i čovečanstvo. Riki je dobila haljinu i koštanu srž, Sarajevo iskrivljen krst i jedan atentat, a čovečanstvo jedan svetski rat.

* Molitva za umrle (hebr.)

Gordana Kuić

DANI KADA BI RAT ODLUTAO

U Sarajevu je osvanuo jedan od onih lepih dana kada letnje žege još nisu započele, a snegovi su već okopnili i zemlja se prosušila. Behar, prolećni vetrić i prijatni mirisi s reke nagoveštavali su da će se nešto lepo desiti.

Tog proleća porodica Salom preselila se u prostran stan pored Miljacke, na samom Apelovom keju. Mama Estera je uživala *paramordi ki sta muj spažadu*, zato što je prostran. Rat je bio u punom jeku, ali *gera o no gera*, bilo da je rat ili ne, kako je Estera govorila, običaji su se morali poštovati. U kući je vladala užurbanost zbog velikog čišćenja i spremanja. Nijedna trunčica prljavštine nije smela ostati u stanu ili avliji. Mama je dosledno sprovodila prolećno čišćenje u čast Pesaha, najveselijeg praznika koji je Blanki mogla zamisliti. Činilo joj se da se cela priroda raduje prazniku. Ptice su glasnije pevale. Klaviri su se orili Sarajevom kroz najzad otvorene prozore. Nije ih, doduše, bilo mnogo, ali je zato Sarajevo bilo malo. Sve se u njemu čulo i sve znalo. Zvona na katedrali su imala čistiji zvuk.

Sunce je, napokon, posle toliko meseci, osvojilo svoje mesto na nebu i najavilo ono kratko i žarko leto za kojim svi žude i kada svi pohrle na Bembašu. Najzad je kamenje bosanskih kaldrmi pobelelo. I kao što je priroda izgledala nova i čista, takvo je moralo da bude i sve u kući.

Punih mesec dana čistoća se širila kao zaraza medu jevrejskim ženskinjem. Žene su tresle, brisale, prale i ribale. Blanki je dobila zadatak da očisti posuđe od kalaja i uglača noževe, viljuške i kašike. Posmatrala je zadivljeno kako se sjaj pojavljuje posle upornog trljanja. Kada bi se Buka ili mama našle u istoj sobi, zaokupljene nekim drugim poslom, Blanki je odugovlačila svoj. Ne prekidajući rad, uprla bi svoje ljubopitljive tamne oči u Buku ili mamu tako usrdno i s toliko želje za znanjem da niko ne bi imao srca da je odbije.

– *Buka, komu si jama il nostru Sinjor, nostru Sinjor dil Mundu?* Kako se zove naš Gospod, naš Gospodar celog sveta? Je li imao neko ime?

– *Estu ez una istorija lunga*, to je duga priča – započela je Buka. – I pošto se sve to desilo veoma davno, ima nekoliko tumačenja. Recimo da Bog dugo nije imao ime. Jednostavno svet ga je toliko poštovao da nije smio, a ni umio, izgovorit njegovo ime, koje se sastojalo iz četiri suglasnika – JHVH. Ali, pošto su ljudi navikli da svako ima ime, onda su ga počeli zvati Adonai. Kasnije su, spajanjem samoglasnika i suglasnika ta dva imena, dobili Jehova. Ali, ime nije važno. Važno je osećanje koje čovječanstvo gaji o postojanju pravednosti i dobrote, od kojih je naš dragi Bog sazdan.

– A što se onda ljudi ubijaju i ratuju? Što ih Bog ne spriječi?

– Zato što postoji i zlo. Da je sve bijelo, ti ništa ne bi vidjela, ništa se ne bi ocrtavalo, ne bi bilo oblika. Je li tako?

– *Si*, da.

– Isto tako bi bilo da je sve crno. Zato postoje suprotnosti. Zato se nešto cijeni u poređenju sa onim što je drugačije. Vidiš, baš sada kada je rat i kada se ljudi ubijaju, dešavaju se mnoga plemenita djela i dobročinstva. Sad je vrijeme kada se ljudska duša stavlja na probu.

– A kad su ljudi počeli sa ubijanjem? – nastavi da pita Blanki.

– Od vajkada. Ipak, ja vjerujem u ravnotežu između dobra i zla. Ona mora postojati u svijetu.

Kada je završila čišćenje, Blanki su zadužili za nabavku. Trčala je u kolonijalnu radnju na ćošku da kupi namirnice. Ništa nije smelo da bude *hamec**, pa se zato kupovala sveža

* Nečisto (hebr.)

hrana. Ratna oskudica, prisutna tokom cele godine, nije se smela osetiti za Pesah. Odjednom bi se neke skrivene zalihe pojavljivale u radnjama i kućama, praćene zaprepašćenjem ukućana i pobedonosnim osmesima spretnih domaćica.

Riki nije mogla da zamisli lepše vreme za igru i iskreno je verovala da će proleće i leto večno trajati. Stalno je skakutala i svima smetala. Mama joj najzad dade zadatak da odnese dve lepo zapakovane haljine rođakama za koje ih je Estera sašila.

– *In ki das lus vistidus, torna ti a kaza*, čim predaš haljine, vrati se kući – glasilo je jasno naređenje ponovljeno nekoliko puta, dok je Riki, ozbiljnog lica, klimala glavom, da bi najzad otrčala niz ulicu.

Pošto su muškarci otišli u templ, mama Estera je iskoristila slobodan trenutak da zakači mirišljavu rutu i jedan karanfil na svoj najlepši *tukadu* s prozračnim velom. Plava kosa, zalizana na slepoočnicama, jedva se promaljala ispod raskošne kapice. Onda je još jednom proverila da li su ženska deca odgovarajuće obučena i čista. Posle ovog poslednjeg pregleda izašle su u avliju da sačekaju oca i braću, što su od tada činile svakog dana da bi osmog svi zajedno na kućnom pragu pojeli somun s ta'an alvom ili zejtinom.

Bosanske sefardske žene retko su išle u templ. Buka je tvrdila da je to uticaj Turaka, a zatim dodavala da je judaizam religija za muškarce, a hrišćanstvo za žene. Blanki je žarko želela da se popne na balkon sinagoge i da gviri kroz rupice na drvenoj mreži postavljenoj da bi skrila ženski svet od pogleda muškog u prizemlju. Ali, nije joj se često pružala prilika.

Veče se približavalo, a sa njim i seder*, najuzbudljiviji trenutak praznika. Tada bi tata čitao hagadu**. Međutim, Riki se nije vraćala. Zabrinuta mama postavila je Blanki da izviđa sa prozora. – *Tristi di mi!* Teško meni! – užasavala se Blanki. Šta će biti ako Riki ne dođe na seder? Najzad je ugleda kako cupkajući i pevušeći trčkara prema kući. Nosila je isti paket ispod pazuha. Blanki je zatim postala svedok čudne promene u ponašanju svoje mlađe sestre: čim se približila kapiji, počela je da plače iz sveg glasa. Mama joj potrča u susret.

– *Kerida di la madri, pur luke joras?* Mila mamina, zašto plačeš?

Riki se gušila od suza i jecaja. – *Mi gueli la tripa!* Boli me stomak! – jedva je izgovorila.

Blanki se čudila kako ju je odjednom tako jako zaboleo stomak i to baš kada je stigla na kućni prag.

Mama je uzela paket: – Što nisi predala haljine?

Kroz plač i uzdahe, koji su parali srca ukućana, promrsila je da nije našla nikog kod kuće. Kada je malo bolje pogledala paket, Estera utvrdi, na svoje zaprepašćenje i očaj, da haljina nema i da je ostala samo hartija. Riki je negde usput izgubila haljine! Iz rasplakane Rikice nije bilo moguće izvući gde je lutala i kako ih je izgubila.

Eto, pomisli Blanki, Riki se i ovoga puta, počinivši toliku štetu, srećno izvukla. Nije dobila nijedan „pilisku"*** što bi sledovalo kao neizbežna kazna za ovakvo nedelo. U stvari, da ga je počinilo ma koje drugo dete u porodici, o tome bi otac bio obavešten, što bi značilo nešto mnogo ozbiljnije. Blanki je tužno pogledala svoju ruku, često prekrivenu modricama od „uštipa", mada je uvek bila poslušna.

– Ah, naša snalažljiva Riki – reče Buka sa osmehom, jer čim je bura prošla, Riki je izletela na ulicu da sačeka braću i tatu držeći u rukama svog nerazdvojnog druga, konopac za skakanje.

– *Ez varda*, istina je – promrmlja Blanki za sebe.

---

* Porodična gozba i verska služba o Pesahu (hebr.)

** Tekst koji otac čita prilikom sedera (hebr.)

*** Uštip, štipanje (ladino)

Često se čudila kako to da Riki uvek pojede jedan njen kolačić. „Ona dobije jedan krajcer i ja dobijem jedan krajcer. Ona kupi dva kolača i ja kupim dva kolača“, zaključivala je Blanki. Ali, tu nastaje preokret. Dok trepneš, Riki je pojela svoja dva.

– *Da mi il tuju!* Daj mi tvoj! – rekla bi uvređenim glasom.

– *Non keru, estu ez miju. Tu ti kumitis lus tujus.* Neću, ovo je moje. Ti si svoje pojela.

– *Da mi! Da mi!* Daj mi, daj mi!

– *No ti keru dar!* Neću da ti dam.

Ali tada bi Riki sela na zemlju, počela da plače i udara rukama i nogama o pločnik. Svet bi se skupio, a stidljiva Blanki bi joj sve dala, samo da prestane vriska i da ih svet više ne gleda. Tako je Riki uvek jela po tri kolača.

Uveče, pre nego što bi zaspale, Riki je volela da joj Blanki prepričava šta je saznala tokom dana od Buke i mame. Mogla je čuti istu priču nekoliko puta, a da je ne prepozna. Najviše je volela da sluša razne priče koje je Blanki raspredala ozbiljnim glasom, o trojici vodećih ličnosti u jevrejskoj istoriji: o Mojsiju, Davidu i Solomonu.

– Kada je kralj David vladao Judejom, Jevreji su se bavili stočarstvom i zemljoradnjom, a Kananiti trgovali... – započinjala bi Blanki. Svaka i najteža reč ili ime ostajali su urezani u Blankino sećanje, dok je Rikici jedna priča trajala jedan dan, da bi je sledećeg zatrpale nove i očaravajuće dogodovštine.

Došlo je leto u najboljem izdanju, a mama, jedne nedelje, zabrani Rikici da ode na kupanje na divnu, uzbudljivu Bembašu, ukrašenu šarolikim svetom, gde je Miljacka najtoplija a sunce najsjajnije! Mama je rekla – No – a potom zaključala kapiju, što je značilo neopozivo odbijanje. Tu više nije pomagao nikakav trik. Kao obično, Riki je tvrdoglavo pokušavala da izmami pristanak, ali, ovoga puta, bez uspeha. Kapija je ostala zaključana.

Tada je odlučila da se osveti starijima, ili, možda, jednostavno da prekrati dosadu nečim uzbudljivim. Počela je da se sprema za samoubistvo. Obukla je svoju najlepšu haljinicu i nakačila belu mašnu. Pogledavši se u ogledalu, zaključila je da liči na one prekrasne bečke lutke koje je viđala kod bogataške dece.

– Mami će biti još žalije kad me vidi ovako lijepu a mrtvu! – šaputala je prkosno. Svi će plakati za njom i biće im krivo što su je ponekad ružili. Što je više mislila o svom poduhvatu, sve joj se više dopadao. Samo, nije znala kako da ga sprovede u delo. Šta je to što ubija? Hoće li umreti, recimo, ako skoči sa grane? To je odbacila kao lošu ideju, jer bi isprljala i izgužvala haljinu. Umire se kad pukne puška, ali otkuda joj puška? A ako dugo stoji na suncu? Možda...

Najzad odluči da se poveri Blanki. Ona svašta zna i stalno pilji u neke knjige. Čim je čula o čemu je reč, Blanki je našla rešenje: negde je pročitala da se zasigurno umire ako se pojedu vrhovi šibica. Našle su kutiju šibica i otkinule crvene vrškove, koji su ličili na bombone. Svečanim glasom Blanki je ponudila da umre zajedno s Rikicom, da bi joj posle na nebu, gde nikog ne poznaje, pravila društvo. Kako bi se Riki tamo igrala sama? To je bio samo jedan od Blankinih razloga, ali ne i najvažniji. U stvari, želela je da mama i svi ukućani plaču i za njom, a ne samo za Rikicom. Posle kratkog razmišljanja, Riki je pristala. Blanki je otrčala u kuću, obukla svoju belu haljinu i uzela Ninin šešir – najsmeliji podvig do tada učinjen. „Pošto ću biti mrtva, niko mi ništa ne može“, pomislila je stavljajući ga na glavu. Malo ju je obeshrabrila činjenica što joj je padao preko očiju, ali ipak ga je ponela da bi pokazala Rikici koliko je hrabra.